

ПИЛИПЧУК Оксана,

доктор історичних наук, професор
кафедри філософії та історії науки

Державного університету інфраструктури та
технологій (м. Київ, Україна)

oksanapilipchuk78@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4738-7201>

УЧАСТЬ В. В. СТАНЧИНСЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В. В. Станчинський (1882–1942?) відомий невеликому загалу сучасних біологів та істориків біології. Дослідник природи створив свою програму розвитку екології і засвідчив, що корені цієї науки лежать в зоогеографічній науці. У 1922 р. він стверджував, що становлення загальних законів поширення і розподілу тварин, як і їхньої еволюції, базуються на екологічних принципах. У своїй екологічній концепції він відводив особливе місце формуванню природоохоронного законодавства, яке пов'язував з розвитком факторів біоценологічного існування організмів. В. В. Станчинський є одним з перших авторів, які зацікавилися проблемами і перспективами розвитку охорони природи. До таких належать О. А. Яната, С. Г. Аверін, Д. М. Кашкаров, І. І. Пузанов, О. О. Браунер і, звичайно, В. В. Станчинський. Як один із фундаторів екологічної науки в Україні він був разом з цим активним діячем охорони природи і розвивав заповідну справу. Його роль у становленні та розвитку природоохоронного законодавства відчувається у всіх його працях. Видатний російський еволюціоніст та історик біології Е. М. Мірзоян глибоко переконаний, що біоценологічна концепція В. В. Станчинського – це видатне завоювання теоретичної екології. Свої переконання Е. М. Мірзоян підтверджує аналізом праць екологічного спрямування В. В. Станчинського, в яких питання природоохоронного законодавства, охорони навколишнього біологічного світу, нарешті, створення заповідників, займають основне місце у науковій діяльності вченого. Слід також зауважити, що свою біоценологічну концепцію вчений створював у важкий час – початок індустріалізації в колишньому СРСР, яка перетворила ландшафти цілих регіонів. І треба було мати мужність і сміливість, щоб проповідувати екологічні цінності, коли здійснювалася грандіозна руйнація природи в Україні.

Ключові слова: екологія, В. В. Станчинський, природоохоронне законодавство, біоценологія.

PARTICIPATION OF V. V. STANCHINSKY IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION LEGISLATION

V. V. Stanchinsky (1882–1942?) is known to a small number of modern biologists and historians of biology. This researcher of nature created his program for the development of ecology and testified that the roots of this science lie in zoogeographical science. In 1922, he claimed that the formation of general laws of distribution and distribution of animals, as well as their evolution, are based on ecological principles. In his ecological concept, he assigned a special place to the formation of environmental protection legislation, which he connected with the development of the factors of the biocenological existence of organisms. V. V. Stanchinsky is one of the first authors who became interested in the problems and prospects of the development of nature protection. Among these are O. A. Yanata, S. G. Averin, D. M. Kashkarov, I. I. Puzanov, O. O. Browner and, of course, V. V. Stanchinsky. As one of the founders of ecological science in Ukraine, he was, together with this, an active figure in nature protection and developed the protected business. His role in the formation and development of environmental legislation is felt in all his works. Outstanding Russian evolutionist and historian of biology E. M. Mirzoyan is deeply convinced that the biocenological concept of V. V. Stanchinsky is an outstanding achievement of teoretic ecology. E. M. Mirzoyan expressed his convictions, confirms the analysis of works of the ecological direction of V. V. Stanchinsky, in which issues of environmental legislation, protection of the surrounding biological world, and finally, the creation of nature reserves, occupy the main place in the scientific activity of the scientist. It should also be noted that the scientist created his biocenological concept during a difficult time - the beginning of industrialization in the former USSR, which transformed the landscapes of entire regions. And it was necessary to have courage and courage to preach ecological values when the grandiose destruction of nature was taking place in Ukraine.

Keywords: *ecology, V. V. Stanchinskyi, environmental legislation, biocenology.*

Постановка проблеми. Сучасне природоохоронне законодавство в Україні являє собою складне багатofункціональне утворення, яке перебуває на стадії корінного реформування. Адже все, що на даний час є в нашій державі, ґрунтується на законодавчих актах, що мають двоїстий характер. З одного боку досі в Україні діють норми і стандарти, прийняті ще в колишньому Радянському Союзі, а з іншого боку – сьогодні створюється сучасне українське екологічне законодавство. Безперечно, українське екологічне право забезпечить належну юридичну основу для охорони довкілля.

Аналіз наукових публікацій. Історія становлення та розвитку екологічного законодавства в нашій країні, організація регулювання цієї сфери

охорони довкілля мають широку історіографію. Наукове осмислення даної проблематики почалося паралельно з початком створення українського екологічного права. Серед перших авторів, які зацікавилися різними проблемами і перспективами розвитку охорони природи, її значенням в розвитку національної економіки, були такі вчені радянського періоду як О. А. Яната, В. В. Станчинський, С. Г. Аверін, М. Ф. Іванов та інші.

Виклад основного матеріалу. Суттєвий внесок в осмислення стратегії природоохоронного законодавства зробив відомий український і російський вчений-зоолог В. В. Станчинський (1882–1942?), один із фундаторів радянської екології, відомий орнітолог, активний діяч охорони природи і заповідної справи, професор Харківського університету [1]. У плеяді вчених, які проклали шляхи розвитку сучасної екології, йому належить особливе місце [2]. Його доля склалася трагічно, а задумам – не судилося здійснитися у повному обсязі. Необґрунтований арешт перервав його інтенсивну науково-організаційну діяльність. Вчений так і не встиг зробити вагомих висновків зі своїх теоретичних і емпіричних досліджень, а його теоретичні погляди не отримали бодай якогось помітного відображення в літературі [3].

Поміж цим В. В. Станчинський свідомо і настирливо просувався до створення цілісної біоценологічної концепції – видатного завоювання теоретичної екології. Дана концепція містить програму розвитку біоценології, обґрунтування теоретичних основ екології та її понятійного апарату, еволюційно-екологічних поглядів, синтез уявлень про організацію і еволюцію екосистем із вченням про біосферу В. І. Вернадського, важливі міркування про взаємодію природи і суспільства [4]. Не оминув учений увагою і питань становлення та розвитку екологічного законодавства. Так, у 1933 р., у збірнику «Проблеми біоценології», підготовленому у вигляді тому праць Сектору екології Зоолого-біологічного інституту при Харківському університеті, яким завідував В. В. Станчинський, було опубліковано «Проект програми робіт Секції біоценології» [5]. У ньому серед інших розглядалися питання природоохоронного законодавства, охорони навколишнього середовища,

створення заповідників. У новій екологічній програмі В. В. Станчинського відзначалася недостатність споглядального пояснення природи і необхідність замінити цю пізнавальну установку дієвим законодавчим втручанням у природу з метою спрямування біоценотичних процесів у русло бажаних для людини змін. В. В. Станчинський висловлювався за поєднання екології з іншими дисциплінами в інтересах теорії і практики перетворення природи.

Так, у 1938 р. В. В. Станчинський був безсилий зупинити варварське вторгнення цивілізації в життя природи, з гіркотою констатував, що «людина великим генієм своїм знищує величну красу природи». Вчений розумів, що в колишньому СРСР 30-х рр. ХХ ст. йшов процес індустріалізації, відбувалося масштабне будівництво, пов'язане з перетворенням ландшафтів цілих регіонів країни. Перед наукою постали нелегкі питання існування цих регіонів, і майбутнього, загалом. У той час побутував лозунг партії більшовиків: «Ми не можемо чекати милостині від природи, взяти її у неї – наше завдання».

Розуміючи, що власне в науці людина шукає теоретичні обґрунтування для своїх заходів, В. В. Станчинський ґрунтовно і чесно роздумував про можливості біології, про законодавчу базу охорони довкілля. Він ставив перед усіма таке питання: «Що ж дає сучасна біологія своєю теорією для цих грандіозних заходів з перебудови дикого природного ландшафту нашої країни на новий культурний ландшафт майбутнього?» [6].

Відповідь на це питання звучала не дуже приємно. Вчений відповідав: «Усякий раз, коли мова заходить про природні комплекси, про ландшафти, і постає питання про законодавчу базу, я вже не кажу про заходи щодо реконструкції, а навіть прогноз тих змін, які відбудуться в природних умовах у цілому ландшафтному комплексі під впливом тих або інших заходів господарського циклу, наука стає в даний момент безсилою, як і немає авторитетного наукового закладу, який міг би дати своє обґрунтоване теоретичне висвітлення» [6]. Звичайно, на той час природу як ціле, як ландшафт не вивчали. Мало цього, її вивчення здійснювалося переважно у відриві від господарської діяльності людини, від застосування законів охорони природи і довкілля.

Тверезо оцінивши становище в теоретичній біології, В. В. Станчинський взявся за вироблення методики цілісного вивчення природних комплексів. Він пропонував розглядати ці комплекси «не тільки як географічне середовище, а й як умову господарської діяльності, тобто власне з екологічного боку» [6]. Під таким кутом зору природа вивчалася мало, не дивлячись на великий матеріал, добутий різними дисциплінами. Доводилося констатувати, що немає можливості синтезувати усі зібрані дані не тільки застосовувані до конкретних господарських проблем, а й для отримання загальної стрункої картини тієї динаміки ландшафтних комплексів, яка обумовлена як їх природним розвитком, так і впливом на неї з боку людини, її господарства і культури.

Вироблення наукового підходу до біоценозів, здатного протистояти стихійному вторгненню людини у природу, В. В. Станчинський зв'язав із заповідниками і організацією в них наукової роботи. І все це рекомендував роботи в контексті становлення і розвитку природоохоронного законодавства. Вчений закликав біологів «подумати над тим, як стихійному процесу під час утворення нових біоценозів протиставити планову їх реконструкцію» [7]. Він висловлювався за союз екології з іншими дисциплінами в інтересах теорії і практики перетворення природи.

В. В. Станчинський відзначав у своїх працях, що Україні, як і будь-якій іншій державі, притаманні природоохоронні традиції. Початки національного природоохоронного законодавства сягають ще часів Київської Русі. У Зведенні законів Київської Русі «Руській правді» містилося чимало регламентацій, що стосувалися часів і термінів полювання на тих чи інших хутрових звірів: заборона виловлювати деякі породи риб під час нересту, застороги щодо збереження і використання природно адекватних засобів землеробства, бортництва, броварства й інших промислів і ремесел. Тоді ж передбачали і деякі покарання, переважно грошові, за порушення вимог «Руської правди». Наприклад, за вбивство журавля і людини часто вживали однакові заходи покарання. У князівські часи фактично було закладено й початки формування

заповідних територій – так званих мисливських угідь, на яких лише іноді дозволялося полювання та лови.

У козацько-гетьманську добу джерелами українського природоохоронного законодавства були: звичаєве право і повсякденні традиції; традиційне законодавство княжої та литовсько-руської доби; магдебурзьке право; законотворча діяльність Гетьманщини, яка уособлювалась, насамперед, у гетьманських універсалах. У зв'язку зі своєрідним становищем тогочасної України, на національне законодавство нашаровувались, інколи майже повністю поглинаючи його цілком або в окремих компонентах, правничі вимоги сусідніх держав – Польщі, Росії, Австрії та ін. Вичерпну характеристику природоохоронних засад дає синтетичне «Зібрання українських прав», яке вийшло у 1807 р. У розділах «Про ціну речі», «Про недозволені діяння», наприклад, докладно простежено численні ситуації, коли людина взаємодіяла з природою, – рибальство, пошкодження соколиних гнізд, виловлювання бобрів, знищення рою бджіл чи дерев, полювання на зайців тощо. У них регламентовано вартість і покарання відповідних вчинків, визначено майнові й територіальні засади природокористування. До проблем, пов'язаних із мисливством і рибальством, звертаються і в останніх розділах книги. Досить слушні слова у висновку «Зібрання...»: «В Україні чужий ліс рубати взагалі забороняють». Отже, зазначав В. В. Станчинський, тогочасне право значно відрізнялося від радянського, за якого «чуже» (тобто спільне) знищував кожен, хто тільки не лінувався.

Поряд з важливими науковими досягненнями в царині екологічного законодавства, В. В. Станчинський допустився помилок, які згодом призвели до невтішних наслідків. А все почалося з того, що у 1921 р. Рада Народних Комісарів УРСР затвердила декрет про державний природний заповідник республіканського значення «Асканія-Нова». Протягом декількох років (майже до 1927 р.) було узаконено «Положення» про цей заповідник. Однак, починаючи з початку 30-х рр. ХХ ст. аж до 1995 р., як юридично самостійний заповідник, він перестав існувати. Історія цієї установи стала трагічною. У 1929 р.

В. В. Станчинський став заступником директора заповідника з наукової роботи. В цей час до нього часто приїздили відомі на той час науковці й охоронці природи: О. А. Яната та зоолог В. Г. Аверін. Асканійським екологам протистояли тваринники, очолювані М. Ф. Івановим (усім школярам досі називають це прізвище, бо він створив особливу породу свині).

13 червня 1929 р. Наркомзем УРСР розробив проект реорганізації Асканії-Нової. Згідно цього документу заповідникові залишали 10 тисяч га із 42 тисяч. При цьому на екологічну науку засобів виділили дуже мало. Власне тому В. В. Станчинський 1 липня 1929 р. провів засідання наукового відділу заповідника, на якому було вирішено негайно подати пропозицію Наркомзему УРСР, до Укросвіти, Укрнауки, Всесоюзної академії у Москві про необхідність перегляду рішення колегії Наркомзему УРСР стосовно реорганізації заповідника. Тут усе і почалося.

Всесоюзна нарада з дослідної справи у галузі вівчарства звернулася до української влади з вимогою посилити роботу з вівцями в Асканії-Новій.

17 липня 1929 р. на засіданні сільськогосподарської секції Держплану УРСР відбулася одна з вирішальних битв. Прибічників практичного підходу від Наркомзему представляв Машура, від зернотресту – Корч. Опонентами-екологами були: О. А. Яната, Дуброво, Мигулін, В. В. Станчинський.

На Наднаркомі УРСР було прийнято рішення оголосити догану Наркомзему і Наркомпросу за неостанню увагу до роботи заповідника. Було також вирішено перевести заповідник на держбюджет, виділивши науковій частині заповідника з бюджету республіки 400 тисяч крб. Основним дослідницьким завданням в Асканії-Новій стало комплексне (екологічне) дослідження природи заповідника. При цьому 17,5 тисяч га було виділено для розвитку вівчарства, без права розорювання асканійського степу, з обов'язковим внеском 100 тисяч крб. на природоохоронну і законодавчу науку заповідника. За екологами залишили 15,5 тис. га степу. Це була одна з найбільших перемог асканійських екологів над господарниками, перемогою здорового глузду над близькозорістю.

Окрилений першими успіхами В. В. Станчинський дійшов до ідеї реорганізації заповідника на абсолютно нову структуру – Степовий інститут. Це було його значною помилкою, яка у 1931 р. перетворила заповідник і отримала якість нової одиниці. Заповідник не тільки змінив вивіску, а й було його анульовано як юридичну установу, чим полегшено усі наступні трансформації заповідника у тваринницький інститут. Слід також зауважити, що разом з цим В. В. Станчинський, створивши Степовий інститут, перетворив його в осередок радянської екології, чим вписав золоті сторінки в історію Асканії-Нової.

Згодом з'явилися причини, які згубили Асканію-Нову як заповідник і основу екологічних досліджень в Україні. Він став підпорядковуватися господарському відомству, постійно відбувалося засилля впливових тваринників, розорювався цілинний степ (на сьогодні, як відомо, залишилося всього 72 га неораного асканійського степу). Рокова помилка стосовно перетворення заповідника на Степовий інститут зумовила перемогу утилітарних, небезпечних поглядів над культурою, наукою і охороною природи.

Останній період життя В. В. Станчинського досі невідомий. Вважають, що в кінці 30-х рр. ХХ ст. він був заарештований і помер в в'язниці у 1942 р. Але за яких обставин і де похований – досі невідомо.

Висновки. Сьогодні, з погляду часу, бачимо, що В. В. Станчинський був непересічним вченим-екологом. Знайомство з його опублікованими працями засвідчують важливі екологічні концепції науковця, екологічні погляди, його прагнення до розвитку екологічного законодавства, охорони природи, як і взагалі розвитку сільськогосподарської науки. А помилкове рішення В. В. Станчинського стало важким ударом для наукових, методологічних і організаційних засад природоохоронної проблематики й усієї сільськогосподарської науки. І тут майбутніх істориків науки і спеціалістів ще чекають важливі відкриття. Матеріали, з якими нам довелося познайомитися, засвідчують, що В. В. Станчинський є фундатором українського природоохоронного законодавства. Документи проливають світло на

природоохоронну й екологічну діяльність ученого в контексті розвитку загальної біології.

Список використаних джерел та літератури

1. Бродский А. Л., Кашкаров Д. Н., Станчинский В.В. Зоологическая хрестоматия. Москва: Изд-во И. Д. Сытина, 1912. 462 с.
2. Станчинский В. В. Изменчивость организмов и ее значение в эволюции. Смоленск: Изд-во СГУ, 1927. С. 1-55.
3. Станчинский В. В. Экологическая эволюция и формирование фаун. *Труды Смоленского общ-ва естествоиспытателей и врачей*. Смоленск. 1927. Т. 2. С. 189-204.
4. Станчинский В. В. О некоторых основных понятиях зоологии в свете современной экологии. *Труды Четвертого Всесоюзн. съезда зоологов, анатомов и гистологов в Киеве 6-12 мая 1930 г.* Киев; Харьков: Госмедиздат, 1931. С. 42-43.
5. Станчинский В. В. К пониманию биоценозов. Проблемы биоценологии. *Труды Сектора зоологии Зоолого-биологического института при Харьковском госуниверситете*. Харьков: Госмедиздат УССР, 1933. Т. 1. Вып. 1. С. 20-37.
6. Станчинский В. В. Среда жизни и ее подразделения. Проблемы биоценологии. *Труды Сектора зоологии Зоолого-биологического института при Харьковском госуниверситете*. Харьков: Госмедиздат УССР, 1933. Т. 1. Вып. 1. С. 38-56.
7. Станчинский В. В. Теоретические основы акклиматизации животных. *Труды Института с.-х. гибридизации и акклиматизации животных в Аскания-Нова*. Москва; Ленинград: Сельхозгиз, 1933. Т. 1. С. 33-66.

References

1. Brodskiy, A. L., Kashkarov, D. N., & Stanchinskiy, V. V. (1912). Zoologicheskaya hrestomatiya [Zoological reader]. Moskva [In Russian].
2. Stanchinskiy, V. V. (1927). Izmenchivost organizmov i ee znachenie v evolyutsii [The variability of organisms and its significance in evolution]. Smolensk, pp. 1-55 [In Russian].
3. Stanchinskiy, V. V. (1927). Ekologicheskaya evolyutsiya i formirovanie faun [Ecological evolution and formation of faunas]. *Trudyi Smolenskogo obsch-va estestvoispyitateley i vrachey* – Proceedings of the Smolensk Society of Naturalists and Physicians. Smolensk, vol. 2, pp. 189-204 [In Russian].
4. Stanchinskiy, V. V. (1931). O nekotoryih osnovnyih ponyatiyah zoologii v svete sovremennoy ekologii [About some basic concepts of zoology in the light of modern ecology]. *Trudyi Chetvertogo Vsesoyuzn. s'ezda zoologov, anatomov i gistologov v Kieve 6–12 maya 1930 g.* – Proceedings of the Fourth All-Union. congress of zoologists, anatomists and histologists in Kyiv, May 6–12, 1930. Kiev; Harkov, pp. 42-43 [In Russian].

5. Stanchinskiy, V. V. (1933). K ponimaniyu biotsenozov. Problemyi biotsenologii [To the understanding of biocenoses. Problems of biocenology]. *Trudyi Sektora zoologii Zoologo-biologicheskogo instituta pri Harkovskom gosuniversitete* – Proceedings of the Department of Zoology of the Zoological and Biological Institute at Kharkov State University. Harkov, vol. 1, no. 1, pp. 20-37 [In Russian].

6. Stanchinskiy, V. V. (1933). Sreda zhizni i ee podrazdeleniya. Problemyi biotsenologii [The environment and its subdivisions. Problems of biocenology]. *Trudyi Sektora zoologii Zoologo-biologicheskogo instituta pri Harkovskom gosuniversitete* – Proceedings of the Department of Zoology of the Zoological and Biological Institute at Kharkov State University. Harkov, vol. 1, no. 1, pp. 38-56 [In Russian].

7. Stanchinskiy, V. V. (1933). Teoreticheskie osnovyi aklimatizatsii zhyvotnyih [Theoretical foundations of animal acclimatization]. *Trudyi Instituta s-h gibrizatsii i aklimatizatsii zhyvotnyih v Askaniya-Nova* – Proceedings of the Institute of Agricultural Hybridization and Acclimatization of Animals in Askania-Nova. Moskva; Leningrad, vol. 1, pp. 33-66 [In Russian].

Рецензенти:

І. О. Демуз, д. і. н., проф.;

Н. Б. Щebetюк, д. і. н.

Надійшла до редакції: 12.12.2022 р.